

הרב אליהו סלוביצ'יק

“אבל אתה למד להבין ולהורות”

ראשי פרקים:

הקדמה: איסור לא תתרו בלימודי מדעים ורפואה
א. 'סוגית הגמרא' באיסור כישוף והיתר להתלמד

1. הגמרא (סנהדרין סח, א)
2. ביאור דרשת 'לא תלמד לעשות'
3. תמיהה בדברי הגמרא
4. הרס"ג מונה את 'לא תלמד לעשות' כלאו
5. יישוב מקומי לדברי הגמרא
6. הצורך בדרך אחרת ליישוב דברי הגמרא
7. 'להבין ולהורות' נדרש כהיתר כללי
8. **תימוכין מדקדוק לשון הסוגיות**
 - א. המלה "להתלמד" אינה מתאימה לסוגיות הנידונות
 - ב. דקדוקי לשון נוספים מצביעים על אשגרת לשון.

ב. הרחבת ההיתר 'להבין ולהורות' וגבולותיו

1. אל תפנו אל האלילים
2. לא תתורו אחרי לבבכם
3. ראייה להיתר
4. ראייה לאיסור

ג. שיטה אחרת לרש"י

1. ביאור דברי רש"י במסכת ע"ז
2. ביאור דברי רש"י במסכת שבת

ד. דעת הרמב"ם

1. הרמב"ם לא מזכיר איסור 'לא תלמד לעשות כתועבות הגויים'
2. הלימוד על דרך ידיעת החכמה בטבע המציאות
3. דקדוק לשון הרמב"ם

ה. משמעות הביטוי 'להבין ולהורות' וענינו

1. הקושי בהבנת הביטוי
2. הנוסח הקדום שבספרי
3. דעת רב האי גאון
4. קושית החתם סופר על רב האי גאון
5. דעת רש"י
6. דעת הרשב"א
7. גדרי ההיתר 'להבין ולהורות' באיסורים הנוספים

נספח שינויי נוסחאות מכתבי יד – בספרי ובסוגיות הבבלי הנידונות

הקדמה: איסור לא תתרו בלימודי מדעים ורפואה

החרד לדבר ה' והדבק במצוותיו שחשקה נפשו בחקירת המדעים וידיעתם ובכללם חכמת הרפואה – שידיעתה הייתה נפוצה ביותר בקרב חכמי הדורות, ניצב בפני שאלה הלכתית גדולה של איסור תורה, 'לא תתורו אחרי לבבכם', שעניינה שלא לעלות על הדעת דעה המנוגדת לתורתנו הקדושה. נכון להיום עדין אין תמימות דעים בין חלק מהדעות הרווחות בקהילות המדע,

לבין הדעות התורניות המחויבות. תיאורית 'האבולוציה' הסותרת את פשוטי המקראות של 'מעשי בראשית'¹ חדרה לתחומי מדע רבים ולענפי הביולוגיה בפרט, והמתעסק במדעים אלו לא ימלט מלקרוא דברים המנוגדים לדברי התורה ואף להשתמש בהם למטרות מחקר. ספרים רבים והמון מאמרים מחכמים שונים נכתבו במשך השנים ועד לאחרונה כדי ליישב את "הסתירה" בין מה שנחשב לעובדות מדעיות לבין 'מעשה בראשית', והשלם באמונתו יודע שבסופו של דבר, דברי התורה לפי פירושה הנכון תואמים את האמת העובדתית. בכל זאת, האופן בו מופיעה תיאוריית האבולוציה בספרי הלימוד עדיין, מנוגד לדברי התורה וחל על לימוד זה איסור תורה של 'לא תתורו אחרי לבבכם'. עאכ"ו בלימודי מדעי הרוח כמו פילוסופיה, שפות, היסטוריה, ארכיאולוגיה, שהמשתמש עם החומר המצוי בתחום, נתקל בדעות שאינם עולות בקנה אחת עם עיקרי התורה².

בפתרון קושי מעשי עוסק המאמר שלהלן. אולם מפני רגישות העניין ומתוך רצון שלא ייצאו דברים מהקשרם, נערך המאמר לא כתשובה ישירה לשאלה שהוצגה לעיל, אלא בדרך של הצגת סוגיה תלמודית וביורורה בלי קיצורים וסיכומים. אהובה עלי במיוחד הבחנתו של הרב דר' הלפרין (אסיא ע"ט-פ' טבת תשס"ז כרך כ' חוברות ג-ד עמוד 19) בין התיחסות עניינית ועצמאית של סוגיה תורנית כל שהיא, לבין התיחסות לאותו נושא כאשר הוא משמש נשק בידי מפירי ברית למטרות זדוניות.

א. הסברת 'סוגיית הגמרא' בסנהדרין דף סח ע"א

1. סוגיית הגמרא

(סנהדרין סז, א משנה): "המכשף, העושה מעשה – חייב, ולא האוחז את העינים. רבי עקיבא אומר משום רבי יהושע: שנים לוקטין קשואין, אחד לוקט פטור, ואחד לוקט חייב; העושה מעשה – חייב, האוחז את העינים פטור". (גמרא סח, א): "כשחלה רבי אליעזר נכנסו רבי עקיבא וחביריו לבקר... אמר... שאני שונה שלש מאות הלכות, ואמרי לה שלשת אלפים הלכות בנטיעת קשואין ולא היה אדם שואלני בהן דבר מעולם, חוץ מעקיבא בן יוסף. פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי: רבי, למדני בנטיעת קשואין. אמרתי דבר אחד נתמלאה כל

1. ראה: מ' הלפרין, חוקי אבולוציה ויהדות, אסיא סז-סח, עמ' 42-50 (תשס"א) וברשימת הקריאה הנוספת עמ' 50 שם. -- העורך.

2. ראה **קובץ שערים** לגרא"ב ווסרמן הי"ד, ח"ב סי' מז; **ברכת שמואל** לגר"ב ליבוביץ, קידושין סי' כז; ואת דעתם של הרוגוצ'ובר (ר' יוסף רוזין) והמהרי"ל בלוך שהובאה במאמרו של פרופ' יהודה לוי, שתי תשובות על לימוד חכמת חיצוניות, **המעין** ניסן תשל"ו. -- העורך.

השדה קשואין. אמר לי: רבי, למדתני נטיעתן – למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד, נתקבצו כולן למקום אחד... היכי עביד הכי? והאנן תנן: העושה מעשה חייב! – להתלמד שאני. דאמר מר³ לא תלמד לעשות, לעשות אי אתה למד⁴, אבל אתה למד להבין ולהורות.

2. ביאור דרשת "לא תלמד לעשות"

מקרא זה "לא תלמד לעשות" נמצא בתחילתה של פרשת תועבות הגוים בדברים יח, ט-יב:

"כי אתה בא אל הארץ אשר ידוד אליהך נתן לך לא תלמד לעשות כתועבת הגוים ההם: לא ימצא בך מעביר בנו ובתו באש קסם קסמים מעונן ומנחש ומכשף: וחבר חבר ושאל אוב וידיעני ודרש אל המתים: כי תועבת ידוד כל עשה אלה ובגלל התועבת האלה ידוד אליהך מוריש אותם מפניך:".

מקור דרשת הגמרא הוא בספרי במקום (פיסקא קע): "לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם, יכול אי אתה רשיי ללמוד להורות ולהבין, תלמוד לומר לעשות, לעשות אי אתה למד אבל אתה למד להורות ולהבין"⁵.

מכלל ההיתר שבדרשה זו שבספרי, אתה שומע שהלימוד שלא על מנת להבין ולהורות אסור. וכך פירשו חז"ל את הכתוב "לא תלמד לעשות" שהוא בא להוסיף אסור על הלאו של "לא ימצא בך", וענינו לאסור ללמוד דרכי תועבות הגוים אף ללא עשיית מעשה. לאו זה דרשו חז"ל להתיר, אם מטרת הלימוד היא להבין ולהורות.

כך גם משמעות הגמרא במסכת שבת עה, א, שהביאה דרשה זו שבספרי, להתיר את הלימוד ממכשף. וכך אומרת שם הגמרא: "מגושתא, רב ושמואל. חד אמר: חרשי (= מכשף), וחד אמר: גדופי (= מין). תסתיים דרב דאמר גדופי, דאמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: הלומד דבר אחד מן המגוש – חייב מיתה. דאי סלקא דעתך חרשי, הכתיב לא תלמד לעשות"⁶ – אבל אתה למד להבין ולהורות! תסתיים". הנה התירו את לימוד הכישוף⁷ ממכשף מכח הדרשה 'אתה למד להבין ולהורות' ומכלל הן אתה שומע שהלימוד ממכשף שלא על מנת להבין ולהורות, אסור מהכתוב 'לא תלמד

3. כך הוא דאמר מר' גם בכ"מ. בכמה כת"י הנוסח 'דכתיב'. ראה בנספח שנו"ס בסוף המאמר.
4. כ"ה 'לעשות אי אתה למד' גם בדפוס שוינצינו. אבל בכל כה"י שבדק"ס ושכמכון התלמוד הישראלי ליתא.
5. על פי מהדורת פינקלשטיין וראה בנספח שנו"ס בסוף המאמר.
6. בכ"מ נוסף: 'לעשות אי אתה למד'.
7. יתכן שהדיון בגמרא היה על לימוד כל דבר ממכשף, שמא ילמד ממנו כישוף וראה להלן הע' 47.

לעשות'. זאת ועוד, מסתבר שכשהעלתה הגמרא את האפשרות "סלקא דעתך חרשי", היא התכוונה שהלימוד ממנו יהיה אסור מכח הפסוק 'לא תלמד לעשות'⁸ ומחמת הקיצור הזכירה הגמרא את הפסוק רק בדחית האפשרות.

מבואר בזה שהכתוב 'לא תלמד לעשות' מתפרש כאיסור בפני עצמו וענינו לאסור את לימוד האומנות של תועבות הגוים. וכן מבואר שעל לאו זה של 'לימוד הכישוף' דרשו חז"ל להתירו למטרת 'להבין ולהורות'.

3. תמיהה בדברי הגמרא

אחר שעמדנו על טיבה של דרשה זו, עולה מאליה התמיהה על סוגית הגמרא בסנהדרין שם, שהביאה דרשה זו – שבאה להתיר את לימוד אומנות הכישוף שאיסורה בלאו של 'לא תלמד לעשות', כדי להתיר את עצם העיסוק בכישוף עצמו, שאיסורו בלאו אחר של לא ימצא כף... מְכַשֵּׁף.

4. הרס"ג מונה את 'לא תלמד לעשות' כלאו

'בל תקים אשרה ומצבה ואבן משכית למעניהם. אל תאכלו מזבחם, ולא תלכו בחקות גויהם. גויהם מכרות למו ברית, ומהתחתן במ הזהרו. אובות וידעונים, לא תלמדו'⁹ ומשאל בפחותם הוסרו. דחו נחשים ועוננים וקסם וחבר ודורשי מת תזרו מקרח והקיף והשחת משרט וכתובת הנזרו" (תרי"ג מצות לרס"ג – סדור רס"ג עמוד קסה).

'צנח מעבירי למלך וקוסמים ועוננים כפלשתים ולהכרית מנחשים ומכשפים ודורשי אליל וחוכרים מתים. פיתום המצפצים והמהגים אוב וידעוני להתים. הלא עם אל אלהיו ידרוש בעד החיים אל המתים. עלי תוקף עמך אורחותיך למדו בל יקיפו וישחיתו ויקרחו ולקעקע יצמדו. שרט מהתגודד ולהתונתם אל תחמדו כה אמר ה' אל דרך הגוים אל תלמדו'¹⁰ (אזהרות רס"ג – סדור רס"ג עמוד קצו).

הנה מנה הרס"ג את הפסוק, 'לא תלמד לעשות כתועבת הגוים', לא-תעשה במנין המצות. ומכאן שפירשו – על פי הגמרא, כאיסור בפני עצמו

8. ראה מש"כ להלן תחת הכותרת 'שיטה אחרת לרש"י' ובהע' שם מס' 47.
9. הגר"פ פערלא בפירושו לספר המצות לרס"ג ח"ב עמוד 47 נקט שהמלים 'לא תלמדו' נדרשים בפני עצמן והכונה לפסוק 'לא תלמד לעשות כתועבות הגוים' שהרס"ג מונה אותו כלאו. אבל יש לפקפק ולומר שהרס"ג שזר את שתי המונחים שבפסוק – לא תלמד ולא ימצא, בתוך רשימת הדברים האסורים, על אובות וידעונים הביא את המלים 'לא תלמדו' ועל נחש ואונן וכולי הביא את המלה 'דחו' שהיא מלה מקבילה ל'לא ימצא'.
10. ציטוט לשון הקרא הוא – ירמיה י, ב. הגר"פ פערלא שם פירש את הציטוט כהקבלה לפסוק "לא תלמד לעשות". ראה לעיל בסמוך, וגם כאן אולי אינו אלא הקבלה ללאו של "לא תלכו בחוקות הגוים" (ויקרא כ, כג).

'שלא ללמוד מעשי תועבות הגוים'¹¹. לפ"ז ההיתר שנדרש בספרי, הוא ייחודי על איסור זה, ושוב אנו עומדים בתמיהה על סוגיית הגמרא בסנהדרין המתירה בדרשה זו 'עשיית מעשה כישוף'¹².

5. יישוב מקומי לדברי הגמרא

אפשר שהגמרא בסנהדרין אכן לא באה להתיר את הלאו 'לא ימצא בך' אלא את הלאו 'לא תלמד לעשות'. אלא שהגמרא פירשה את הכתוב 'לא תלמד לעשות' לא על לימוד שמנותק מעשיה, אלא על לימוד במובן של חינוך לעשייה, כמעשה תועבות הגוים. החינוך כולל קבלת הידע התיאורטי עם השתלמות מעשית ורכישת מיומנות ביצועית.

משמעות דומה יש בפסוק (שם כ, יח): "למען אשר לא ילמדו אתכם לעשות ככל תועבתם אשר עשו לאלהיהם ונתאמתם לידוד אלהיכם", שהוראתו 'למען לא ירגילו אתכם לעשות כתועבתם' ולא שלא ימסרו לכם ידע תיאורטי לבד¹³. לכן כשדרשו חז"ל 'אבל אתה למד להבין ולהורות' הותרה גם ההשתלמות המעשית ככל שהיא דרושה 'להבין ולהורות'. לפירוש זה מתלווה הנחה למדנית שלקיטת קישואים ושאר פעולות הכישוף כשהן נעשות מתוך מטרת 'להבין ולהורות', הן משנות את אופיין מפעולות כישוף, ללמידת כישוף.

דומה להנחה זו נמצא ביד רמ"ה בפירוש הגמרא כאן: "דאמר מר לא תלמד לעשות כתועבות הגוים ההם, כלומר להתעסק בהם להנאת עצמך כתועבת הגוים ההם אבל אתה למד להבין ולהורות". הנה בדבריו שאותו מעשה מובחנת בין עשייה לשימוש תועלתי אישי שאסורה, לבין עשייה מכל סיבה אחרת שמתרת. אלא שלדעתו זהו כוונת הגמ' בהיתר של 'להבין ולהורות' ודין מסויים הוא בכישוף, ואולי אף בעבודה זרה בכלל. אולם להלן בהמשך מבואר שההיתר 'להבין ולהורות' דין כללי הוא.

11. כך כותב גם הרלב"ג בפירושו על התורה שם "וזהו מצות לא תעשה".

12. כבר עמד על זה הגרי"פ פערלא שם ולא מצאתי עוד מי שיעמוד על זה.

13. השווה תהלים פרק קו פסוקים לה-לו: ויתעברו בגוים וילמדו מעשיהם: ויעברו את עצביהם ויהיו להם למוקש: ויזבחו את בניהם ואת בנותיהם לשדים: פירוש הכתוב 'וילמדו מעשיהם' כלל, ויעברו וגו' ויזבחו וגו' פרט. השווה גם ירמיהו פ"י פסוקים ב-ה: פה אמר ידוד אל (כמו "את" רד"ק) דרך הגוים אל תלמדו ומאחת השמים אל תחתו פי יחתו הגוים מהנה: פי תקות העמים הבל הוא פי עין מיצר קרתו מעשה ידי תרש במעצד: בקסף ובזהב ייפהו במסמרות ובמקבות תזקום ולוא יפיק: בתמר מקשה הנה ולא ידברו נשוא ינשוא פי לא יצעדו אל תיראו מהם פי לא ירעו וגם היטיב אין אותם: גם כאן מדובר על לימוד שהוא חיקוי מעשיהם ולא על ידיעת משפטי מעשיהם. הרד"ק בספר השורשים בערך למד כותב "ענינם הלמוד וההרגל וידוע הוא".

6. הצורך בדרך אחרת בהבנת הגמרא

ההסבר שלעיל יש בו אולי כדי לפרש בנחת את הסוגיה בסנהדרין שם כשלעצמה, אבל סוגית הגמרא בראש השנה דף כד, ב ובעבודה זרה יח, א מביאה אותנו לפירוש אחר ביישוב תמיהה זו.

ז”ל הגמרא בראש השנה שם בעמוד א (הובאה ג”כ בע”ז מז, ב) (משנה): ”דמות צורות לבנה היו לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו, שבהן מראה את ההדיוטות, ואומר: הכזה ראית או כזה?” (גמרא): ”ומי שרי? והכתיב לא תעשון אתי, לא תעשון כדמות שמיים! וכו’ (ובסוף הסוגיא בעמוד ב): ואיבעית אימא¹⁴: להתלמד עבד¹⁵, וכתיב¹⁶ לא תלמד לעשות – אבל אתה למד להבין¹⁷ ולהורות”.

ובעבודה זרה יז, ב: ”אתיוהו לרבי חנינא בן תרדיון... מיד גזרו עליו לשריפה... שהיה (יח, א) הוגה את השם באותיותיו. והכי עביד הכי? והתנן, אלו שאין להם חלק לעולם הבא... אבא שאול אומר: אף ההוגה את השם באותיותיו! להתלמד עבד, כדתניא¹⁸: לא תלמד לעשות – אבל אתה למד להבין ולהורות. אלא מאי טעמא אענש? משום [ד]הוגה¹⁹ את השם בפרהסיא (ד)הוה²⁰.

הנה מביאה הגמרא את ההיתר ‘אבל אתה למד להבין ולהורות’ שנשנה על האיסור ‘ללמוד דרכי תועבות הגויים’ ומכוחה היא מתירה ‘כדי להתלמד’ לעשות דמויות צורות לבנה שאסורים בלאו של ‘לא תעשון אתי’²¹ ואת ‘הגייית השם באותיותיו’ שאסורה מצד חילול השם. כאן ברור שאין כונת הגמרא לפרש שהכתוב ‘לא תלמד לעשות’ מתייחס באופן ישיר לעשיית דמות צורות לבנה והגייית השם באותיותיו. אם כן נשאלת השאלה, איך נלמד ההיתר של ‘להתלמד’ על איסורים אלו מכוח ההיתר של ‘להבין ולהורות’ שבא על האיסור ‘לא תלמד לעשות’?

14. בכ”י מהגניזה נוסף: ”שאני רבן גמליאל דלהתלמד עבד”. וראה להלן בנספח שנו”ס.

15. בעבודה זרה מג, ב הנוסח: ”להתלמד שאני” וראה להלן בנספח שנו”ס.

16. בכמה נוסחאות ”דכתיב”. וראה להלן בנספח שנו”ס.

17. בכת”י מהגניזה ”לדין ולהורות”. וראה בהמשך.

18. בכמה נוסחאות ”דכתיב”. ראה להלן בנספח שנו”ס.

19. תוקן ע”פ הדק”ס וכ”ה בכל כתיב”.

20. תוקן ע”פ הדק”ס. באגה”ת ובכ”י ניו-יורק שם נוסף: ”וכתיב זה שמי לעולם, לעלם כתיב”.

21. כך הוא לדעת רוב ראשונים שהגמרא באה להתיר איסור דאורייתא של עשיית דמות צורות.

אבל הראב”ד כתב ”להתלמד עבד ולא גזיר ביה” והיינו שפירש שזה חוזר על התירוץ “אחרים עשו לו” וכיון שעשה להתלמד ליכא חשדא.

7. להבין ולהורות נדרש כהיתר כללי

נמצאנו למידים שהגמרא משתמשת עם הדרשה שבספרי 'אבל אתה למד להבין ולהורות' שנשנה על האיסור 'לא תלמד לעשות' ביחס לשלשה איסורים נוספים: 1) עשיית כישוף, 2) עשיית דמות צורות לבנה, 3) הגיית השם באותיותיו. נראה שהחיפוש בכל אחד מהאיסורים אחר הקשר הישיר בינו לבין איסור למידת כישוף, ירחיק אותנו מכוונת חז"ל, ונכון יותר להניח שיש כאן עקרון אחד והוא הרחבת ההיתר 'אבל אתה למד להבין ולהורות' שנשנה במקורו כפרט בדין 'לא תלמד לעשות', על כל האיסורים שכיוצא בו, שהותרו כשהם נעשים מתוך מטרה של 'להבין ולהורות'. אם זה בבנין אב, אם זה באחת הדרשות הדומים לה.

הסבר זה מתאפשר רק אם נקבל כאפשרות שבשלשת המקומות הנ"ל לא הביאה הגמרא את הדרש 'אבל אתה למד להבין ולהורות' כדרשה ישירה לענין הנידון, שהרי נדרשה לענין אחר כנ"ל, אלא הגמרא ציטטה דרשה שנאמרה בענין אחר – בלי להזכיר זאת במפורש, והשתמשה בו לענין הנידון. ואכן עובדה זו שתוך כדי משא ומתן בענין מסוים מביאה הגמרא פסוק או דרש העוסקים בענין שונה כדי ללמוד ממנו על הענין הנידון מבלי להסביר את אופן הלימוד משם, אינו יוצא דופן בתלמוד²² אלא שבכל מקום לגופו יש למצוא את הזיקה שבין הכתובים ולהבין את דרכי הלימוד ביניהם, ובסוגייתנו ההסבר הוא כנ"ל.

8. תימוכין לפירוש הנ"ל מדקדוק לשון הסוגיות

טענה זו שאין הגמרא באה להורות על ההיתר 'להבין ולהורות' היישר מהכתוב 'לא תלמד לעשות', נתמכת מניתוח פנימי של הסוגיא, כלהלן. דקדוק לשון הגמרא וחקר שינויי הנוסחאות שבה מלמדים, שהמשפט "להתלמד שאני דכתיב לא תלמד לעשות, לעשות אי אתה למד אבל אתה למד להבין ולהורות" שמופיע בראש השנה וסנהדרין ובעבודה זרה שם, לא נוסח במקומו, כתשובה ('להתלמד שאני') לשאלה הנידונה עם הבאת הראיה מהכתוב 'לא תלמד וכולי', אלא המשפט כולו נאמר בראשונה בענין

22. ראה מנחות מו, ב רש"י ד"ה עולה "ואע"ג דלאו בשחיטה כתיב וכו' והאי דנקט הכא קרא דעולה משום דכתיבי כולהו גביה". שבת מח, ב תוד"ה כל דבר "ואע"ג דהאי קרא לא לגבי טומאה כתיב אלא לגבי הגעלה וכו' אם אינו ענין להגעלה תנהו לענין טומאה". בבא בתרא ט, א תוד"ה שנאמר "ואע"ג דהאי קרא גבי בית אלקינו כתיב דהיינו בדיק הבית, כל שכן צדקה. זבחים ג, ב תוד"ה לא יחללו "אע"ג דהאי קרא כתיב בטבל ובתרומה וכו', מיותר קדריש. מנחות מב, ב תוד"ה משום שנאמר "ואע"ג דהאי קרא בבגדי כהונה כתיב, ילפינן תכלת מבגדי כהונה" וראה רמב"ן כתובות לב, א "אבל גרסת הנוסחאות אפשר שהיא כן מן המקומות שנהגו בתלמוד לתפוס השיטה שלא לצורך מפני שהזכירה שם, או אשגרת לשון ממקום אחר". וראה להלן הע' 24.

אחר, שענינו, לימוד דרכי תועבות הגוים²³, ומשם הועבר כלשונו במקשה אחד לשלשת הסוגיות הנ”ל²⁴.

א. המלה “להתלמד” אינה מתאימה לסוגיות הנידונות. בסנהדרין שם, הלא מי שעשה מעשה בנטיעת הקישואים היה רבי אליעזר ועליו היתה שאלת הגמרא ‘היכי עביד הכי’, והוא לא היה צריך ‘להתלמד’ אלא ללמד את רבי עקיבא בא, ואם כן ‘ללמד’ היה לו לומר. בראש השנה שם, הרי רבן גמליאל **להורות** עשה את הצורות, כדי לאפשר חקירה טובה יותר של העדים בקידוש החודש, ולא לשם לימוד כלל ובודאי שלא להתלמד²⁵.

הלשון ‘להתלמד’ בסנהדרין הוקשה שם לרש”י וכתב: “להתלמד בהם רבי עקיבא, הוא דעבד רבי אליעזר”. נראה שרש”י גרס ‘להתלמד עבד’ והוקשה לו ‘ללמד עבד’ היה לה לומר, ונדחק לפרש שהמלה ‘להתלמד’ מתיחסת לרבי עקיבא, שרבי אליעזר הביא את רבי עקיבא להיות מתלמד והמלה ‘עבד’ מוסבת על רבי אליעזר.

על הלשון ‘להתלמד’ בראש השנה שם כתוב לפנינו בפירוש רש”י על הרי”ף בע”ז מג, ב: “להתלמד שאני, להראות [נ”א: הראות] עדות, לידע עדות החודש”. ישנו קושי בלשון ואפשר שצריך לתקן “(הראות) [הראית] עדות”, והכוונה לפרש את המלה ‘להתלמד’ על ראית הלבנה כדי להכשיר עדים לראות ולהעיד. אולם מפורש במשנה שמטרת ר”ג היה לחקור עדים קיימים. אפשרות אחרת לתיקון היא “להראות (עדות) [לעדים]”, והכוונה לפרש את המלה ‘להתלמד’ במובן של ‘לידע’ עדות החודש. לולי דבריהם אפשר לומר ‘שאשגרת לשון’ הוא וכו”ל.

ב. דקדוקי לשון נוספים מצביעים על אשגרת לשון. המשפט “להתלמד שאני, דכתיב לא תלמד לעשות – לעשות אי אתה למד, אבל אתה למד להבין ולהורות” כשנדקדק בו נראה שאשגרת לשון הוא, ושהקשיים

23. המושג “להתלמד” נמצא גם לענין עשיית שמן המשחה וקטורת. ראה מכילתא דרבי שמעון בר יוחאי פרק ל פסוק (לב) לא תעשו כמוהו... יכול אפלו עשה להתלמד יהא חייב כשהוא אומר בקטרת איש אשר יעשה כמוה להריח בה ונכרת (פל”ח), מה להלן עד שיתכוין להריח אף כאן עד שיתכוין להריח יצא העושה להתלמד או למכור לאחרים. וראה בבלי פסחים כו, א.
24. העברת מימרות מענין לענין, דבר מצוי הוא בגמרא כידוע, ראה ברכות ט, א ובמקבילות “והא דר’ פלוני לאו בפירוש איתמר אלא מכללא איתמר” ובירושלמי דמאי פ”ב ה”ד ובמקבילות “לא על הדא רבי פלוני אמר הדא מילתא אלא על הדא”. ראה אלבק **מבוא לתלמודים** פ”ז.

25. בפירוש רבנו חננאל לע”ז שם כתב “להתלמד שאני, ולרבן גמליאל להתלמד הוה”. ז”ל הריב”ש בסימן צב “והקשו שם: והיכי עביד הכי? והתנן: העושה מעשה, חייב! והיתה התשובה: להתלמד עבד; כלומר, ללמד לר”ע”. וראיתי בספר **חידושים וביאורים** להגר”ח גריינימן שהקשה על לשון הגמרא בר”ה.

הלשוניים הביאו לכך שעם הזמן נעשו בו תיקונים מבניים כדי להתאימו לדיון המקומי:

(1) המלה "דכתיב" מתאימה למקום בו הפסוק המובא מהוה ראייה ישירה על הענין הנידון. והיות שהקשר בין הפסוק לענין הנידון בכל הסוגיות הנ"ל – לכל הסבר שרק ינתן על אופן הלימוד ביניהם, עדיין לא יוכל להחשב כראיה ישירה, הוחלפה בכמה נוסחאות המלה "דכתיב" למלה שמתאימה גם לראיה בדרך עקיפה כמו "דתניא" או "דאמר מר"²⁶.

(2) המלה להתלמד "שאני", משמעה שעצם העובדה שהמעשה נעשה כדי להתלמד ברורה ואינה במו"מ, והתירוץ מתמקד בכך שהואיל וזה נעשה להתלמד, לפיכך עשייתו מותרת. היות שאין זה ברור שמעשהו של רבן גמליאל בראש השנה נחשב להתלמד, וכדלעיל, וכן של ר"ח בן תרדיון בעבודה זרה לא ברור מאליו שהיה הוגה 'להתלמד', הוחלפה המלה "שאני" במלה "עבד"²⁷. שינוי זה גרם שבכמה נוסחאות²⁸ החליפו את הדל"ת של המלה "דכתיב" לו"ו "וכתיב".

(3) המלים "לעשות אי אתה למד" מלמדות שהענין הנידון, הוא לימוד דרכי הגויים, והיות שבשלשת המקומות אין זה הנידון, הושמט המשפט בהרבה נוסחאות²⁹.

ב. הרחבת ההיתר 'להבין ולהורות' וגבולותיו

אם נכונים דברינו שחז"ל הרחיבו את ההיתר של 'להבין ולהורות' לאיסורי תורה נוספים הדומים ללאו של 'לא תלמד לעשות', עולה מאליה השאלה, מה עוד נכלל בהיתר זה ומהם גבולותיו? באופן כללי אפשר לומר שהיתר זה שגור בפי חכמינו על איסורים נוספים³⁰ ושונים³¹, ואולי המסר

26. ראה להלן בנספח שנו"ס.

27. בר"ה שונה בכל הנוסחאות שבידינו 'עבד' אבל הגרסה המקורית נשמרה בע"ז מג, ב כמעט בכל הנוסחאות "שאני". בכלל אין בע"ז שם שינויים גדולים בכתבי היד, דבר המלמד שהוא עבר פחות תיקונים.

28. ראה להלן בנספח שנו"ס.

29. בספרי שם ברוב הנוסחאות יש הנוסח המלא וכ"ה נוסח הדפוס בסנהדרין שם וכ"ה בכי"מ בשבת עה, א וראה להלן בנספח שנו"ס.

30. בעל המנחת חינוך כותב (מצוה תקי"א) "ופשוט שהוא הדין קוסם וחובר וכו' כי הפסוק הזה כאן כתיב לא תלמד לעשות וכו' לא ימצא בך מעונן מנחש וחובר וכו' ושואל אוב וכו' ומכשף וכו', אם כן כיון דקאי על מכשף, קאי אכולהו דלהבין ולהורות מותר".

31. [יש לציין לדעת מאירי (סנהדרין סג, ב) דעל איסור לא ישמע על פיך (שמות כג, יג) ג"כ יש היתר דלהבין ולהורות. ובשיטת תוס' יש לידון שהרי על מרקוליס הקשו (עבודה זרה ג, א ד"ה אבני), ועל השמות שבפרק קמא דעבודה זרה ואפרודיטי (ע"ז מד, ב ועוד) שתקו,

הכללי הוא שהתורה לא הגבילה את הדעת, והדבר צריך תלמוד. להלן נתייחס לשני איסורים מסוימים; אל תפנו אל האלילים, ולא תתורו אחרי לבבכם.

1. אל תפנו אל האלילים (ויקרא יט, ד)

בביאור לאו זה כותב הרמב”ם בהלכות עבודה זרה ב, ב: ”ספרים רבים חברו עובדי עבודה זרה בעבודתה היאך עיקר עבודתה ומה משפטה ומעשיה. צונו הקב”ה שלא לקרות באותן הספרים כלל ולא נהרהר בה ולא בדבר מדבריה... שנאמר אל תפנו אל האלילים”. אף על פי כן בפ”ג שם ה”ב הוא כותב: ”ומפני זה הענין צריכין בית דין לידע דרכי העבודות שאין סוקלין עובד עבודה זו עד שידעו שזו היא דרך עבודתו”. הלכה זו חזר עליה הרמב”ם בהלכות סנהדרין ב, א: ”אין מעמידין בסנהדרין... יודעים קצת משאר חכמות... והבלי עבודה זרה וכיוצא באלו כדי שיהיו יודעים לדון אותם”. היתר זה לסנהדרין ללמוד ולדעת דרכי הבלי עבודה זרה, כותב האור שמח (ע”ז ג, ב) שהוא מדין ’להבין ולהורות’ שנשנה על לימוד הכישוף³².

הנחה זו שהלאו ’אל תפנו אל האלילים’ הוא בכלל הלאוים שהותרו על מנת ’להבין ולהורות’ יסביר את העובדה שהרמב”ם עצמו קרא את כל ספרי עבודה זרה שהיו מצויים בזמנו³³. וכך כותב הוא במורה הנבוכים חלק שלישי פרק כ”ט: ”הרבה מן המצות³⁴ באר לי ענינם והודיעני סבתם עמדי על אמונות הצאבה ודעותם ומעשיהם ועבודתם... ואני אזכר לך ספרים אשר יתבאר לך מהם כל מה שידעתיו אני מאמונות הצאבה ודעותם... הספר הגדול בזה – ספר העבודה הנבטית... ומן הספרים ההם ספר האסטימכס וכן ספרי הטלסמאות, אשר מהם טמטם, וספר הסרב, וספר מעלות הגלגל... אלו כלם אשר זכרתי לך הם ספרי עבודה זרה אשר נעתקו ללשון הערבי... וידעת הדעות ההם והמעשים ההם היא שער גדול מאד בנתינת עלת המצוות כי תורתנו כולה שרשה וקטבה אשר עליו תסב הוא למחות הדעות ההם מן הלבבות וזכרם מן המציאות.

גם באגרת אל חכמי מונטפזליר הוא כותב (שילת עמוד תפ): ”דעו רבותי... וגם קראתי בעניני עבודה זרה כולה, כמדומה לי שלא נשאר חבור בעולם בענין זה בלשון ערבי, שהעתיקו אותן משאר לשונות עד שקראתי אותו והבנתי עניניו וירדתי לסוף דעתו. ומאותן הדברים נתברר לי טעם כל

ולכאורה מתוך כך שבדיני עבודה זרה ס”ל נמי היתר דלהבין ולהורות, ובמקויליס שהובא גם לסימן כמגדלים בב”מ (כה, ב) ועוד, קשיא להו. אמנם בעל יחוסי תנאים ואמוראים הוקשה לו גם הנך דפרק קמא דעבודה זרה ותירץ ששינו לגנאי, ולדידיה קשיא לכאורה הך דאפרודיטי וצ”ת. א. י. צוקר].

32. בשו”ת **אגרות משה** יו”ד ב, ק”א נקט כך הלכה למעשה ומתיר לקרוא בספרי עבודה זרה על מנת להבין ולהורות.

33. ציין לכך כבר בהגהה **תפארת ישראל** סנהדרין פ”מ מ”א אות ח.

34. ע”פ פפאח. ואבן תיבון תרגם ”התורות”.

המצוות שיעלה על לב אדם שאינן דברים שיש להם טעם אלא גזרת הכתוב. ראה גם דבריו בפירוש המשנה לעבודה זרה פ"ג מ"ב. ובאגרת לחכמי לוניל (שילת עמוד תקב).

2. וְלֹא תִתְּרוּ אֶתְרֵי לְבַבְכֶם (במדבר טו, לט)

בביאור לאו זה כותב הרמב"ם בע"ז ג, ג, כהמשך ללאו 'אל תפנו אל האילים': "ולא עבודה זרה בלבד הוא שאסור להפנות אחריה במחשבה, אלא כל מחשבה שגורמת לו לאדם לעקור עיקר מעיקרי התורה מוזהרין אנו שלא להעלותה על לבנו ולא נסיח דעתנו לכך ונחשב ונמשך אחר הרהורי הלב"³⁵. לאו זה לכאורה דומה ללאו הקודם ויש לדון אם הוא בכלל ההיתר הוא.

השאלה המעשית הנובעת מכך היא, הקריאה בספרים שיש בהם דברים שהם הפך מעיקרי התורה, שכן יש בה משום העלאה במחשבה דברים שסתורים את עיקרי התורה שאסורה היא בלאו של 'לא תתורו אחרי לבבכם'. השאלה היא אם לאו זה דומה לאיסורים שהוזכרו, ובכלל ההיתר הוא של 'להבין ולהורות', והקריאה בספרים אלו מותרת כשהיא נעשית לשם 'להבין ולהורות', או לא³⁶.

כך כותב המאירי בסנהדרין צ, א: "רבי עקיבא אומר אף הקורא בספרים החיצוניים – רוצה לומר שלא להבין ולהורות אלא על דעת לילך באמונתם. וכבר ידעת, מהם שאין מאמינים אלא במה שהעיון נותן וההקש

35. על אף הדמיון שעושה הרמב"ם בין הלאוים כנ"ל, הגדרתם שונה. בעבודה זרה האיסור הוא המעשה של הפנית תשומת הלב והמחשבה לעניני עבודה זרה, כקריאה בספריהם והסתכלות בצורת עבודה זרה ולכן אם עבר על הלאו בעשיית מעשה הרי הוא לוקה כמבואר ברמב"ם שם. במינות האיסור הוא על ההתעסקות המחשבתית בנושאים שיש בהם סתירה לעיקרי התורה, ראה גם סה"מ ל"ת מז ובמור"נ א, לט, והמחשבה אין בה מעשה ולכן אין לוקין עליו.

36. בכתב העת הפרדס שנה י"ג חוברת ט' סימן ע' פרסם הרב שוואב מבלטימור-ארה"ב מאמר בשאלה אם מותר ללמוד בקביעות ספרי חכמה שיש בהם צד מינות. בתוך דבריו הוא כותב "ובאמת יש בזה מבוכה גדולה וכמה גדולים וצדיקים ידעו חכמות המינים ומסתמא קראו גם בספריהם. ואפשר משום דלהתלמד שרי להו כנטיעת קישואין וצורות לבנות". את המאמר שלח הרב שוואב לכמה מגדולי ישראל באירופה (ראה המעיין ניסן תשל"ו) ביניהם הגר"א וסרמן שהתייחס להיתר זה של 'להתלמד' ודוחה אותה בזה"ל (קובץ שיעורים ח"ב סימן מז אות ט) "התם ילפינן מקרא יתירא לעשות ולא להתלמד, וכן במפטם את הקטורת להתלמד פטור, אבל קריאה בספרי מינות דאסורה מטעם דילמא אתי לאימשוכי אבתרה, והטעם הזה שייך גם במתלמד". נראה שתיראי קאמר, א. היכא דאיתמר איתמר והיכא דלא איתמר לא איתמר. ב. אין ללמוד משם לכאן, שבספרי מינים אין הבדל בין מטרות הקורא, לעולם יש לחוש שמא ימשך אבתרה. והנה לפי מה שהתבאר הרי שהגמרא לומדת היתר זה למקומות נוספים אף שאין שם 'קרא יתירה'. גם הטענה השניה צריכה תלמוד, שכן הטעם ב'לא תלמד לעשות' הוא משום סיג לעשיית כישוף, ר'עשיית צורות' סייג הוא שלא יבוא הוא או אחר לעובדם, וטעמים אלו שייכים לכאורה גם בלהתלמד באותו מידה שעל הקריאה להתלמד בספרי מינים שייך הטעם שמא ימשך. ואולי כוונתו דבמינות יש לחוש במיוחד לשמא ימשך. [וראה עוד: הרב שמעון שוואב, "תורה עם דרך ארץ" המעיין מח, ג (ניסן תשס"ח) עמ' 39-42, ובהערה 13 עמ' 40 שם. -- העורך.]

מחייב³⁷, ע”כ. הספרים שבעל המאירי מתיר את קריאתם על מנת להבין ולהורות הם ספרי הפילוסופים של אריסטו ואפלטון ותלמידיהם, שלא האמינו אלא במה שהעיון נותן וההקש מחייב, וכתוצאה מכך לא האמינו בבריאת העולם ובהשגחת ה’ על ברואיו³⁸.

הקריאה בספרי הפילוסופים הנ”ל עמד במוקד הויכוח שבין חכמי ישראל בתקופות שונות. מה שנוגע לדברי בעל המאירי הוא ‘פולמוס החרם’ שהיה בזמנו, שבמרכזו החרם שהכריז הרשב”א לבל ילמדו את הספרים הנ”ל ולא יקראו בהם עד היותם בני כ”ה שנים, ובעל המאירי היה מהמתנגדים לחרם. יסוד הפולמוס היה במדת התועלת שיש בקריאת הספרים לעומת ההפסד.

הרשב”א כותב: ”ומי יאמר שאין זה רע ומו... כי הדברים ההם מושכים את הלב בעבותות אהבה, וסופם כסופה לעורר על תורת אמת מסה ומריבה... ואם יש בהם קצת דברים מועילים, יש בהם כמה נזקים מעולים ושוועלים כרמים מחבלים... ויצא שכר הדבר הטוב ההוא בהפסדו.” (מנחת קנאות מכתב ז). לעומתו כותב בעל המאירי: ”גם ספרי היונים בעצמם המועתקים אצלנו מפני חכמי ישראל, שלמים הם אתנו... ואם קצת הסכלים ישתבשו לפעמים, אנו מה לנו רק שנכהו בשוט לשון ונכלימהו... מפני ששוטה זה עשה שלא כהוגן אנו נאבד אמונתנו” (נספח לפירוש המאירי על אבות – מכון אופק וראה במאירי לב”ק פג, ב). אמנם לאחר כ”ה שנים ובפרט אחר שמילא אדם את לבו בתלמוד, כותב הרשב”א “אחר שימלאו כרסם מעדני התורה, אז יפרשו לשאר החכמות את המפה, ואכלו מהם הגרגרים ויזרקו הקליפה” (שם מכתב ל). ואם כן מדברי שניהם נלמד שעל עצם הקריאה בספרי הפילוסופיים הנ”ל חל ההיתר של ‘להבין ולהורות’³⁹ שאלמלא כן היתה הקריאה בספרים הנ”ל אסורה לכל אדם ובכל גיל, מחמת האיסור של ‘לא תתורו אחרי לבבכם’⁴⁰.

37. השווה דברי הרדב”ז “ואם מה שלומד האדם יקרא מאמינו גם כן לא שבקת חי לכל בריה וחס ושלום שיספק האדם בזה. ובפירוש אמרו בפסוק ולא תלמד לעשות כתועבות הגוים, אינך למד לעשות, אבל אתה למד להורות, ולא מצינו בשום מקום שאסרו חכמים ללמוד חכמת המחקר” (שור”ת הרדב”ז מכ”י חלק ח’ סי’ קצא ד”ה ועוד אני כותב).

38. באגרות משה חלק יו”ד ב סימן קיא הביא את דברי המאירי הנ”ל ונקט שם שלדעת המאירי הותר הקריאה בספרי כפירה להבין ולהורות, ונלמד הוא מכישוף שהותר על מנת להבין ולהורות, וכך פוסק שם באגרות משה הלכה למעשה.

39. כך כותב בעל בחינת עולם בכתב התנצלות ששלח לרשב”א, כשם שהתרת ללמוד חכמת התכונה והרפואה בספרי הגויים מפני “שבטוחים אנו על הלומד שלא ילמד לעשות אבל ילמד להבין ולהורות, למה לא תתפשט זאת התשובה בעצמה בלמוד הפילוסופיא שאם יש בה קלפות מעטות מזיקות לא נחוש על הלומד לסבה הנוכרת גם כן”. (שור”ת הרשב”א סימן תי”ח).

40. וראה עוד בשור”ת הריב”ש סי’ מה. -- העורך.

3. ראייה להיתר

סימוכין מחז"ל על כך שההיתר של 'להבין ולהורות' חל גם על הלאו של 'לא תתורו אחרי לבבכם' יש לראות במה ששנינו באבות פ"ב משנה י"ה **"הוי שקוד ללמוד מה⁴¹ שתשיב את אפיקורוס"** וביאר שם הרמב"ם: "היותך לומד דעות האומות כדי שתדע איך תשיב עליהם". הרי שהותר הלימוד 'בדעות האומות' שהוא באיסור 'לא תתורו אחרי לבבכם' כשהלימוד הוא למטרה של 'להבין ולהורות'⁴².

4. ראייה לאיסור

מאידיך מבואר בשבת עה, א שהובאו לעיל, שדברי רב 'שהלומד דבר אחד מן המגוש חייב מיתה' מוכיחים שמגוש היינו גרופי (=מין), שאם תמצא לומר מגוש היינו חרשי (=מכשף) הלא שנינו שהותר הלימוד ממנו כדי להבין ולהורות. הרי מבואר שהלימוד מגרופי שהוא מין, אסורה אף 'להבין ולהורות'⁴³.

ג. שיטה אחרת לרש"י

זה הלשון בפירוש רש"י שעל הרי"ף בעבודה זרה מג, ב: **"לא תלמד לעשות, כל דבר אומנות האסור כגון מכשפות ודמות כוכבים ומזלות [ותבנית המשכן]⁴⁴, אבל אתה למד להבין ולהורות"**. פירוש זה המבוסס על פירוש רש"י, וכידוע מחברו השתמש בנוסחאות מפירושו שאינם בידינו. פירוש זה יעזור לנו להבין את דברי רש"י שלפנינו בעבודה זרה יח, א ובשבת עה, א וכלהלן:

41. העתקתי מנוסחת הרמב"ם במשנה, ונוסח הדפוס "הוי שקוד ללמוד תורה, ודע מה שתשיב". וראה בתוס' יו"ט שם על הנוסחאות השונות וביאורם.
 42. אין מכאן ראייה כי בלאו של 'לא תתורו' נאסר 'העלאת ספק בעיקר מעיקרי הדת' אבל לימוד ההוכחות המאמתות את דעת התורה, רצויה ואף חובה היא לדעת הרמב"ם, ולא שייכי כלל ללאו. מו"ח רבי משה פינקלשטיין שליט"א. [כמו כן אין ראייה מהיתר למטרת "דע מה שתשיב" להיתר הכללי יותר של "אתה למד להבין ולהורות". -- העורך].
 43. בעל **אגרות משה** שמתיר את הקריאה בספרי כפירה על מנת להבין ולהורות, מביא שם את הסוגיה בשבת ועל פיה הוא אומר שההיתר הוא רק מפי כתבם אבל מפיהם אוסר שמא ימשך אחריו. לדבריו צריך לומר שבאפשרות שמגושי היינו חרשי, אין מקום לחלק בין מפיהם לבין מפי כתבם, שאם לא כן לא איך דוחה הגמרא שמגושי אינו חרשי, מהא שהותר להבין ולהורות, הלא אפשר שההיתר אינו אלא בלימוד מפי כתבם.
 [כבר קדם מהר"ל **בנתיבות עולם**, נתיב התורה פי"ד (עמ' ס"א) שאיסור לימוד ממורה מין לא חל בלימוד מתוך ספרים אלא רק בלומד ממנו אישית. -- העורך].
 44. על פי כתב יד מונטובה ebr 30.

1. ביאור דברי רש"י במסכת ע"ז

בעבודה זרה יח, א בענין הוגה את השם כותב רש"י: "להתלמד עבד כדתניא וכו', ומיהו הקדוש ברוך הוא מדקדק עם הצדיקים כחוט השערה ואפילו להתלמד יש לחוש לכבוד הרב. וקרא דלא תלמד לעשות במילי אחריניתא תוקמה, כמו נטיעת קישואין דסנהדרין ודמות צורת לבנה דרבן גמליאל". בביאור דבריו כתבו התוס' שם שרש"י לא גרס כלפנינו "מאי טעמא אענש משום דהוגה את השם בפרהסיא הוה" ופירש מדיליה שנענש משום שגם בלהתלמד יש לצדיקים לחוש לכבוד הרב. על פירושו זה הוקשה לרש"י, אם אין הכתוב נדרש להתיר הגיית השם באותיותיו משום שיש לחוש לכבוד הרב, הרי הפסוק 'לא תלמד לעשות' מיותר. על זה כתב רש"י בהמשך דבריו "וקרא דלא תלמד לעשות במילי אחריניתא תוקמה וכולי" רוצה לומר שהפסוק אינו מיותר כיון שהוא נדרש להתיר עשיית כשפים ודמות צורות לבנה, להבין ולהורות.⁴⁵

אילו היה רש"י מפרש כפי שנקטנו לעיל – שהפסוק "לא תלמד לעשות כתועבות הגוים" בא לאסור ללמוד את דרכי תועבות הגוים ועל איסור זה בא הדרש "אבל אתה למד להבין ולהורות" להתיר את הלימוד כשהוא לשם להבין ולהורות והגמרא בע"ז משתמשת עם ההיתר גם להגיית השם באותיותיו – לא היה מקום לשאלת ייתור קרא של רש"י, היות שאין משמעות הפסוק והדרש שבו תלויים בשאלה אם 'הגיית השם באותיותיו' נכלל בהיתר או לא.

דברי רש"י יובנו על פי הפירוש ברש"י על הרי"ף הנ"ל שמבואר בדבריו שהמלים "לא תלמד לעשות" נדרשים בפני עצמם כמנותקים מהפסוקים שאחריהם, וענינם לאסור ללמוד כל דבר שעשייתו אסורה מכל סיבה שהיא, וחז"ל דרשו להתיר את הלימוד למטרת 'להבין ולהורות'. לפירוש זה מובן שכשרש"י דוחה את השימוש בפסוק לגבי הגיית השם⁴⁶

45. תמיהה גדולה יש בדברי רש"י כאן והעיר ע"ז הנציב בפירושו לספרי שופטים, הלא רש"י לא בא לחלוק על דברי הגמרא שהפסוק נדרש להתיר הגיית השם באותיותיו להתלמד, רש"י בא לומר שצדיקים שהקב"ה מדקדק עמהן יותר ואפילו במקום היתר היה לו לר"ח לחוש לכבוד הרב וא"כ הרי הפסוק בא להתיר לפי עיקר הדין ואינו מיותר. [אולי ביקש רש"י את האפשרות שהפסוק יידרש למילי אחרינא כדי שהפסוק לא יורה במפורש להתיר הגיית השם בפרהסיא, שאילו כן לא היה מקום להתחסדות, אבל אין זה נראה כן מלשונו. אפשר גם שרש"י פירש את הדרשה לא כהיתר בעלמא אלא כצווי או לפחות כדבר חיובי שיש לעשותו. ישעיהו ל"ו].

46. הגיית השם באותיותיו נחשב לאומנות לדעת רש"י שכן הוא עושה מעשים נפלאים על פיה, וכלשונו שם יז סוף ע"ב "שהיה הוגה את השם באותיותיו, דורשו בארבעים ושתים אותיות ועושה בו מה שהוא חפץ". [נראה עוד: הרב שמעון שוואב, "תורה עם דרך ארץ" המעין מת, ג (ניסן תשס"ח) עמ' 42-39, ובהערה 13 עמ' 40 שם. -- העורך.]

הוא צריך להבהיר שהפסוק אינו נשאר מיותר כיון שישנם עוד אומנויות שעשייתם אסורה כגון עשיית כישוף ודמות צורות.

2. ביאור דברי רש"י במסכת שבת

בשבת עה, א בענין אמגושא שהובא לעיל, כתב רש"י: "דאי סלקא דעתך חרשי, וטעמא משום דכתיב לא ימצא בך וגומר וקא חשיב מכשף. והא כתיב, לעיל מיניה לא תלמד לעשות, כדי שתעשה". הנה כשרש"י בא להסביר את 'הסלקא דעתך' שאסור ללמוד ממכשף, הוא לא מביא את הפסוק 'לא תלמד לעשות' אלא מדלג עליו ומביא את הפסוק שלאחריו 'לא ימצא בך'⁴⁷.

אמנם לפי המבואר ברש"י על הרי"ף יתכן שרש"י אכן מתכוון לאסור את הלימוד מחרשי, מכח הפסוק 'לא תלמד לעשות' אלא שעליו להוכיח תחלה שאומנות הכישוף אסורה ולשם כך הוא מביא את הפסוק 'לא ימצא בך... מכשף', ועכשיו שהאומנות אסורה, גם לימודה אסור.

אולם אין בדברי רש"י התייחסות לשאלה שבתחלת דברינו, שהלא 'נטיעת קישואין' מעשה כשפים הוא ואיך הוא מתקשר להיתר של 'להבין ולהורות' שנשנה על לימוד אומנויות הכישוף. משתיקתו של רש"י יש להניח שלא מדובר כאן בהרחבה של ההיתר כפי שנקטנו לעיל. מסתבר יותר שרש"י סבר שהמלה 'תלמד' מתפרשת מלשון חיקוי והרגל והכונה היא ללימוד שיש בה מעשה וכדברינו לעיל א, 5 ד"ה ישוב מקומי.

ד. דעת הרמב"ם

1. הרמב"ם לא מזכיר איסור 'לא תלמד לעשות כתועבות הגויים'

הרמב"ם – בניגוד לרס"ג, לא מונה את האיסור 'לא תלמד לעשות כתועבות הגויים' כלאו בספר המצות שלו ואף לא הזכירו ביד החזקה. הדרשה שבספרי שהועתקה לעיל ושהובאה בשבת עה, א "לעשות אי אתה למד אבל אתה למד להבין ולהורות" מלמדת שיש איסור ללמוד דרכי

47. אולי בא רש"י להסביר מדוע אסור ללמוד ממכשף כל דבר, ובפרט לפי גרסתו "הלומד דבר תורה" (ראה גם רבינו ירוחם נ"ז ח"ה קס) שאפילו דברי תורה אין ללמוד ממנו, וזה משום שמא ימשך אחריו ויעשנו מכשף ואת הכישוף אומר רש"י אסרה תורה בלאו. וזה דומה למ"ד שמגוש היינו גדופי שאין ללמוד הימנו שמא ימשך אחריו למינות. ודחי הגמרא שאם הותר בפירוש ללמוד כישוף ממכשף כדי להבין ולהורות, הרי שלא חוששים שימשך אחריו ויכשף. הקושי בפירוש זה הוא שאין בהיתר 'להבין ולהורות' התייחסות ללימוד מחרשי אולי הלימוד הוא מספרים או מישראל, ראה תשובת רה"ג להלן בהמשך שהלכות כשפים קבלו ממשא והיו מוסרים אותו לדור דור.

תועבות הגויים ושאיסור זה הותר 'להבין ולהורות', ונשאלת השאלה מדוע הושמט איסור זה ברמב"ם⁴⁸ ?

גם אם נניח שהרמב"ם לא מנה את האיסור כלאו במנין המצות משום שלדעתו אין הדרש שבספרי מבוסס על 'פשוטו של מקרא' ולכן אינו נמנה לדעתו במנין המצות, כמבואר אצלו בשורש השני לספר המצות, עדיין לא מוסבר מדוע לא הביאו הרמב"ם ביד החזקה לפחות כאיסור של דבריהם ?

2. הלימוד על דרך ידיעת החכמה בטבע המציאות

המקום היחיד⁴⁹ שהרמב"ם מביא את הדרשה של ההיתר "להבין ולהורות" הוא בפירוש המשנה לפסחים סוף פרק ד' על דברי המשנה "חזקיה מלך יהודה... גנז ספר רפואות והודו לו" ואלו דבריו:

ספר רפואות היה ספר שהיה ענינו להתרפאות בדברים שלא התירה תורה להתרפאות בהן, כמו הדברים שחשבו⁵⁰ בעלי הצורות⁵¹ ואומר[ים] כי הצורה שהיא נעשית כזו התכונה היא טובה לחולי פלוני וכיוצא בו מן הדברים האסורים⁵². ומחבר זה הספר לא חברו אלא על דרך החכמה בטבע המציאות לא על דרך שיעשה אדם פעולה ממנה שנכתב באותו הספר וזה מותר. ועוד יתבאר לך⁵³ כי יש דברים שמנע השם לעשותם⁵⁴ והם מותרים

48. הרמב"ם השמיט גם את הסוגיא בראש השנה המתירה עשיית דמות צורות לבנה 'להבין ולהורות'. ראה בבית יוסף יורה דעה סימן קמא אות א ד"ה וצורות שאר. ובפרי חדש הל' ע"ז כתב שסמך הרמב"ם על דבריו בהל' סנהדרין שצריכים סנהדרין לדעת דרכי הכישוף והבלי ע"ז. וראה גם מהרי"ט חלק ב' יו"ד סימן לה' ובשו"ת חת"ס ח"ב יו"ד ס' קכח. ובספר משנת חכמים סימן יח ובמנחת חינוך סוף מצוה תקי"א.

49. על פי תקליטור השו"ת וחיפושים נוספים.
50. בכתב היד "זעם" והרב קפאח תרגם "שמדמים". [התרגום המילולי סובל את שתי התרגומים והשימוש השכיח במלה זו היא ביחס לדעה מוטעית. י. שילת]. בנוגע לדעת הרמב"ם על יעילותם של הסגולות לרפואה, עיין מו"נ פל"ז ובתשובות הרשב"א ח"א ס' תי"ג ובפיה"מ יומא פ"ח מ"ד. וראה ד. שוררן אסטרוולוגיה ומגיה בהגות היהודית בימה"ב וראה עוד באסיא עה-ער, עמ' 33-49 (2005).

51. בתרגום המצוי נוסף כאן "והוא כי יש אנשים חכמים בחכמת הכוכבים ועל פיהם יעשו צורה לעתים ידועים ויעילו או יזיקו לדברים ידועים וזו הצורה נקראת בלשון יון טלסס". כל הקטע זה לא מופיע בכתב יד הרמב"ם ותוספת פירוש הוא וכבר מחקו הרב קפאח בתרגומו.

52. כ"ה לנכון אצל הרב קפאח על פי הערבית "אלמחטורה" ובתרגום המצוי "המטעים". סיבת האיסור להתרפאות בהם הוא משום 'דרכי האמורי' כמבוא בשבת סז, א וביארו הרמב"ם באריכות במו"נ פל"ז "ולהרחיק מכל מעשי הכישוף הזהיר מעשות דבר מחקותיהם ואפילו במה שנתלה במעשי עבודת האדמה והמרעה וכיוצא בהם, רצוני לומר כל מה שיאמר שהוא מועיל ממה שלא יגזור אותו העיון הטבעי אבל נוהג לפי דעתם כמנהג הסגולות (והכוחות המיוחדות) והוא אמרו 'ולא תלכו בחוקות הגוי' והם אשר יקראו ז"ל 'דרכי האמורי' מפני שהם סעיפי מעשי המכשפים שהם דברים לא יגורם הקש טבעי אך הם מושכים למעשי הכישוף אשר הם נסמכים לעניני הכוכבים בהכרח ויתגלגל הענין להגדיל הכוכבים ולעבדם".

53. נראה שהיה בדעת הרמב"ם להרחיב אודות ענין זה.
54. הכונה ברורה לאלו שנמנו בפרשת כישוף שעליהם נסוב הפסוק 'לא תלמד לעשות'.

ללמדם ולהבינם כי השם יתברך אמר לא תלמד לעשות ולמדנו בקבלה אבל למד אתה⁵⁵ להבין להורות. וכאשר השחיתו בני אדם דרכם והיו מתרפאין באותן הדברים הסירן וגנזן⁵⁶.

הנה לפנינו שהרמב"ם מתיר את הלימוד בדרכי תועבות הגויים וכתיבת ספרים בענינים ופרסומם, לשם הבנתם וידיעתם לבד, ללא צורך מצוה כל שהיא⁵⁷. אולם זה לא יכול להוות סיבה שלא להביא את האיסור ללמוד דרכי הגויים, כיון שגם לפירושו הרי הלימוד שבא במפורש לשם 'לעשות', כלומר לשם ביצוע התועבות – אסורה, ועליה חל האיסור 'לא תלמד לעשות'. אם כן עדיין היה לו לרמב"ם להביאו כאיסור לאו, או כאיסור מדבריהם אם אסמכתא בעלמא הוא.

3. דקדוק לשון הרמב"ם

דקדוק לשון הרמב"ם שם "יש דברים שמנע השם לעשותם והם מותרים ללמדם ולהבינם" מלמד שהרמב"ם מעמיד את 'הלימוד' כניגוד 'לעשיה' ומפרש את ההיתר 'להבין ולהורות' לא כהיתר לאיסור הלימוד של דרכי הגויים, אלא כהגבלה לאיסורים שבפרשת תועבות הגויים שעשייתן ועשיית מעשה על פיהן אסורה 'וללמדם ולהבינם' מותר. אם הבחנה זו נכונה הרי שגם הלומד על מנת לעשות אינו באיסור, שכן לא נאסר בדברי הרמב"ם אלא "לעשותם" ולא לימודם וזהו הסיבה שלא הביאו הרמב"ם לאיסור.

אולם אין ספק בכך שהמבנה הלשוני של נוסח הדרשה בספרי ובגמרא, אינו מאפשר פרשנות כזאת. הדרשה בנויה במפורש על הבחנה בין שתי צורות לימוד – בין לימוד לעשיה לבין לימוד של להבין, ולא כהגבלה על איסור העשיה. אולי העמדת 'ללמדם ולהבינם' מול 'העשיה' אצל הרמב"ם אינה בנוגע לצורת הדרשה, אלא לשם חלוקה מעשית שלדעת הרמב"ם הלימוד מתפרש תמיד כענין בפני עצמו ואין בו איסור. ועדיין הדבר צריך תלמוד.

55. כ"ה בכת"י הרמב"ם. בתרגומים העתיקים כמו שהוא לפנינו בגמרא "אתה למד".
56. השווה מו"נ שם "והאמת אצלי שספר רפואות שגנו חזקיהו מזה הכת היה בלא ספק". החכם 'אבא מארי' מלונל העתיק לרשב"א את דברי רבנו בפיה"מ (מנחת קנאות דימיטרובסקי פרק כג) וכתב לו הרשב"א (שם כה) "ראיתי בפרושי המשנה יותר בארוכה בטעמים שאני מתפלל על פה קדוש איך יאמר זה ואיך דעתו הצלול העלה בידו חרס. והסתכל שאמרו, כתת נחש הנחשת וגנו ספר רפואות ולא שרפו.

57. את הדרש 'אבל אתה למד להבין ולהורות' פירש הרמב"ם לענין הידיעה בחכמת המציאות והבחנה בה ולא לידיעת ההלכה, ו'להבין' היינו לעצמו ו'להורות' היינו ללמד לאחרים.

ה. משמעות הביטוי 'להבין ולהורות' וענינו

1. הקושי בהבנת הביטוי

הביטוי 'להבין ולהורות' יחידאה הוא ואין לו רע בספרות חז"ל⁵⁸. מובנו לא ברור ומפרשיו נחלקו בביאורו⁵⁹. הקושי בביטוי הוא כי בעוד 'שהלמוד להבין' מרחיב את ההיתר ומתיר כל לימוד לבד מאשר 'לעשות', הרי שהלמוד 'להורות' מצמצם את ההיתר ואוסר כל לימוד לבד מאשר בא לפסוק הלכה למעשה. הרמב"ם – כפי שהובאו דבריו לעיל בסמוך, מרחיב את ההיתר מאד וכלשונו "הם מותרים ללמד ולהבינם", נראה שפירש את המלה 'להורות' כלימוד לאחרים ללא קשר לפסק הלכה⁶⁰. מאידך רב האי גאון ורש"י צמצמו את ההיתר והגבילו את המובן של המלה 'להבין' למטרה מסוימת וכלהלך בהמשך.

אולם לפני שנדון בדעות השונות, נציג את מה שנראה כנוסח המקורי של הספרי, ושנשמר גם בכתב יד מהגניזה לבבלי ראש השנה, וש אפשר שכך היה הנוסח לפני רב האי גאון.

2. הנוסח הקדום שבספרי

"לא תלמד לעשות כתועבות הגוים יכול אי אתה רשי ללמוד להורות ולהדין ת"ל לעשות, לעשות אי אתה למיד אבל אתה למד להורות ולהדין". (ספרי פסקא קע)

הנוסח שלעיל הועתק מכתב יד הוטיקן משנת ד' תתל"ג ליצירה שהוא הקדום מכתבי היד של הספרי והמקורי מביניהם⁶¹. נוסח זה 'להדין'⁶² במקום 'להבין' נתמך מהמובא במדרש הגדול על הפסוק לא תלמד לעשות: "ר' יהושע⁶³ אומר למד אתה על מנת לישב בדין⁶⁴". משמעות הביטוי

58. על פי תקליטור השו"ת של בר-אילן.

59. פירוש בדרך התרגום המילולי נמצא אצל החסדי דוד בספרו 'ספרי דבי רב' על הספרי: "להבין מיהו מכשף, ולהורות מה דינו".

60. כך מבואר גם בתיקוני זוהר (תקונא שבעין דף קכד עמוד ב) בשם ר' שמעון לר' אלעזר בנו ו"עם כל דא ברי, אף על גב דאמר כי לא נחש ביעקב ולא קסם בישראל, בר נש צריך למנדע כלא (=לידע הכל) ואפילו חרשין (=כישוף) כמה דאוקמוהו מארי מתניתין לא תלמד לעשות אבל אתה למד להבין ולהורות". בתשובות אגרות משה (יו"ד ח"ב סי' קיא) מתיר את הלימוד בספרי דתות של העמים הקדמונים אף שלא לשם מצוה מדין ולהורות. עם זאת הוא מסייג את ההיתר מצד אחר ואומר שאינו אלא לגדולי הדור בתורה וביראת שמים ולא לסתם בנ"א.

61. "זהו בכור כתבי היד של ספרי דברים, נשתמרו בו שרידים רבים של לשונות חז"ל והרבה נוסחאות מקוריות" (מנחם כהנא בספרו **אוצר כתבי יד של מדרשי הלכה**).

62. המלה 'להדין' הוא מבנין הפעיל, ויש לבדוק עם רגיל הוא בכתב הקדום.

63. בשנו"ס שבמדרש הגדול מביא נוסח "ר' יהושע בן לוי".

64. אפשר שהכוונה הוא, על מנת לשבת בדין על מכשפים ואפשר שהכוונה הוא, על מנת להתקבל בסנהדרין, שאין מושיבים שם אלא "בעלי כשפים" וכדלהלן.

לנוסח זה ברור – לימוד הכשפים הותר על מנת לרונ את המכשפים בבית דין ולהורות הלכה למעשה את האסור והמותר בהלכות כשפים והן הן דברי ר' יוחנן בסנהדרין יז, א: "אינן מושיבים בסנהדרין אלא... בעלי כשפים".

גם בשאר כתבי היד שבספרי בהם הנוסח הוא 'להבין', ברוב המכריע שלהם – לבד מדפוס וינציא, מופיע הבטוי בסדר הפוך 'להורות ולהבין' (ראה נספח). ביטוי זה צורם לאוזן, שכן ההבנה באה תמיד לפני ההוראה. מסתבר אם כן, שיש להעדיף את נוסח כתב יד הוטיקן 'להדין' במקום 'להבין'.

שריד לנוסח "להדין" נמצא גם בבבלי בכתב יד מהגניזה לראש השנה דף כד, ב (ראה נספח) "אבל אתה למד לרונ ולהורות". כן נמצא גרסה זו בתשובה לרב האי גאון (תשה"ג החדשות קטו) "אבל אתה למד לרונ ולהורות"⁶⁵ ויש לציין שרה"ג שם אכן אינו מתיר את לימוד הכישוף אלא לסנהדרין וכדלהלן בהמשך.

אולם מלשון הבבלי 'להתלמד שאני' או 'להתלמד עבד' מבואר שיסוד ההיתר הוא 'להתלמד' שהוא מושג מקביל להיתר שנדרש מהכתוב. המלה 'להתלמד' אינה יכולה להיות מקבילה למושג 'להדין' אלא למושג 'להבין', ולכן בפשטות יש להניח שנוסחת הדרשה לפני הבבלי היה 'להבין' והדבר עדין צריך תלמוד.

3. דעת רב האי גאון

רב האי גאון נוקט שלא הותר לימוד הכשפים אלא כדי להורות הלכה למעשה על מעשה המכשפים. אפשר שכך גרס בגמרא 'לרונ ולהורות' כדלעיל בסמוך או שכך הוא מפרש את הביטוי 'להבין ולהורות' – להבין, כדי להורות הלכה למעשה על איזה מעשה חייבים סקילה⁶⁶. על פי פירושו נוקט רב האי גאון שההיתר ללמוד כשפים ניתן רק לסנהדרין שדנים דיני נפשות. הגבלה זו משמשת לו לנימוק מדוע לא הגיע אליו בקבלה 'הלכות כשפים' יחד עם שאר דברי המסורה בתורה שבעל פה, שכן בטלה הסנהדרין ואין דנים דיני נפשות. על סיבת האיסור ללימוד הכשפים הוא כותב "שלא יהיו תקלה" כלומר שלא יבואו לידי עשיית כישוף שאסרה תורה. מפני חשיבותם הביאם כלשונם:

65. על פי כתבי יד מוסקוה 566. כפי שצויין שם בשנו"ס הרי שבכ"י אוקספורד מופיע המלה 'להבין' כלפנינו. וכן בתשובה אחרת בשע"ת סי' י"ד מופיע 'להבין' כלפנינו.
66. בתשובה לר' יהושע הנגיד עמוד 64-5 פירש ג"כ כרה"ג אלא שהוא לא מצריך את ההלכה למעשה. אלו דבריו בפירוש דברי אביי בסנהדרין שם שהלכות כישוף כהלכות שבת "האחד עושהו חייב סקילה, השני פטור אבל אסור, השלישי מותר. אשר לראשון מי שעושה כישוף באמת. השני שהוראה מדמה שהוא עושה כישוף ולאמיתו של דבר לא עשה כלום. והשלישי הוא העושה כדי ללמוד אותה אומנות למען ידע להוציא משפט עליה". לפי זה הלכה היא לכל אדם שאם עושה כישוף על מנת לידע הלכותיה, מותר לכתחילה. ראה גם ברבנו בחיי בדברים שם.

ואשר הזכרתם מעשה דר' אליעזר שאמר ואמרתי דבר אחד ונתמלא כל השדה קישואים וששאלתם מה היה הדבר. אם כן בקשתם להודיעכם מה עשה ונתמלא השדה קישואים. אין אנו יודעים מה הוא, **ולא הותרו כשפים ללמד אלא לסנהדרין שנדין דיני נפשות** אבל אנו לא למדנו כשפים ודבר זה מן הכשפים הוא. (קטע מתוך תשובתו הגדולה בדבר השמות והכישוף, פורסם לאחרונה במלואה בתשובות הגאונים החדשות הוצאת אופק סימן קטו).

הוא יודעין שצוה המקום בתורה להמית את המכשפים נצרך הדבר לגלות מה הם המכשפים למען ידעו על מה הם הורגין... ונתן משה רבינו לסנהדרין בקבלה הלכות כשפים ולמדום אותם... **ועכשיו שאין לנו ארבע מיתות לא נצרכה ללמדם בקבלה שלא יהיו תקלה.** ויש מהם מעט שהן סודות מסורין ביד בניהם של אותן חכמים ויש ברית בחרם ב"ד שאין למסרן אלא לנאמנים ולמי שרואין בו הכרת פנים כי הוא ראוי לכך⁶⁷. (שע"ת סי' י"ד ותג"ל סי' לא)⁶⁸

4. קושיה חמורה מהחתם סופר על דעת רה"ג

על דברי הגאון אלו יש להביא את דברי החתם סופר בתשובה (חלק יו"ד ח"ב סימן קכח) "אך מה שכתב מעלתו דבזמן הזה דליכא סנהדרין לא שייך כלל להבין ולהורות, זה אינו דהרי רבי אליעזר ורבי עקיבא, אחרי ביטול סנהדרין היו⁶⁹, שכבר ארבעים שנה קודם החורבן גלתה סנהדרין ומכל מקום למד לו נטיעת קישואים להורות... ואלא על כרחך [אף על פיר] דאין דנין בזמן הזה מכל מקום מחויב ללמוד הכל ודרוש וקבל שכר".

כונת החת"ס לסוגיית הגמרא בעבודה זרה ח, ב "ארבעים שנה עד שלא חרב הבית גלתה לה סנהדרין וישבה לה בחנות. למאי הילכתא... שלא דנו דיני נפשות מ"ט כיון דחזו דנפיש להו רוצחין ולא יכלי למידן אמרו מוטב נגלי ממקום למקום כי היכי דלא ליחייבו, דכתיב ועשית על פי הדבר אשר יגידו לך מן המקום ההוא, מלמד שהמקום גורם⁷⁰".

67. על מהימנותו של המשפט האחרון קמו עוררין, ראה י. תבורי **עלי ספר ג** תשל"ז עמוד 6.
68. העתקתי מחדש מכ"י מנטשטר גסטר 931 – סרט 16023 במכון לתצלומי כ"י, ומכתב יד להיימן בני" – סרט 72514 במכון לתצלומי כ"י. עיקר דברי הרה"ג הובאו בתוס' מנחות סה, א ד"ה בעלי כשפים.

69. לאו דוקא קאמר שהרי הסנהדרין התקיימה זמן רב אחר חורבן הבית, אלא כוונתו שלא דנו דיני נפשות, ראה רש"י ר"ה לא, ב ד"ה ומיבנא לאושא "בית שערים וציפורי וטבריא כולן בימי רבי הווי" ובהקדמת הרמב"ם ליד החזקה "ובית דין הגדול של שבעים בטל מכמה שנים קודם חיבור התלמוד".

70. ראה גם ברמב"ן **על התורה** במדבר פרק לה פסוק כט.

בדעת רה"ג ניתן אולי לומר, שכל זמן שבית דין הגדול היה קיים, תמיד היה אפשר שלמחר יבנה המקדש וידונו דיני נפשות⁷¹. ועוד גם אם לא היו הורגים את המכשפים, אפשר שהיו סנהדרין מכין ועונשים שלא מן הדין, מה שלא עשו כן בזמן הגאונים למכשפים.

5. דעת רש"י

(א) רש"י בפירושו לתורה על הפסוק 'לא תלמד לעשות' (דברים יח, ט) מביא את דרשת חז"ל 'אבל אתה למד להבין ולהורות' ומסביר "כלומר להבין מעשיהם כמה הם מקולקלים ולהורות לבניך לא תעשה כך וכך שזה הוא חוק הגוים". הנה פירש רש"י שההיתר לכל אדם הוא והגביל את ההיתר של 'להבין' לשם הבנת הקלוקל שבדרכי הגוים, ואת המלה 'להורות' פירש שלכל אדם נאמר שיידע על מה לצוות את ביתו להתרחק מהם.

(ב) בפירושו לתלמוד מסכת שבת עה, א כותב רש"י 'להבין, שתוכל לעמוד בהן. ואם יעשה נביא שקר לפניך שתבין [נ"א: תבחין] שהוא מכשף. גם כאן נקט רש"י שהיתר נאמר גם לכל אדם אלא שפירש את המלה 'להבין' לשם הגנה לכל אדם מפני כישוף ואת המלה 'להורות' פירש על בית דין שידעו להבחין בין מופת נביא שחיבים לשמוע אליו, לבין פעולת כישוף⁷².

היתר זה ללמוד כישוף כדי להנצל ממכשפים חזר עליו רש"י בחולין קה, ב: "אמרי אינהו מילתא – אף הן היו בקיאים בדבר ועושין להציל עצמם מיד המכשול, ואיכא דאמרי שאמרו שם ולא מוכחא מילתא". על הצורך שיש לסנהדרין בידיעת הכשפים כותב רש"י בסנהדרין יז, א על דברי הגמרא שם שאין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי כשפים "ובעלי כשפים – להמית מכשפים הבוטחים בכשפיהם להנצל מידי בית דין ולגלות על המכשפין המסיתין ומדיחין בכשפיהן, כגון ישו הנוצרי"⁷³. ובמנחות דף סה עמוד א כתב "בעלי כשפים – שאם יהא הנדון מכשף והאור לא ישלוט בו יעשו הן מכשפות וימיתוהו בכל מיתה שיוכלו".

71. ורבי עקיבא היה נושא כליו של בר כוכבא ואמר "דין הוא מלכא משיחא" (ירושלמי תענית ד, ה).

72. משמע שקבלת הנביא הוא בבית דין, וכן דעת רה"ג בתשובתו שם.

73. בדפוסים שונה מפני הצנוור "המצריים" (דק"ס).

6. דעת הרשב"א

הרשב"א הולך בעקבות רש"י ומתיר עשיית כשפים כדי להנצל מהן, אלא שמפרש את הביטוי להבין ולהורות – להבין כדי להורות לאחרים איך להנצל מהכישוף. אלו דבריו: "וכן אפשר שמותר להתעסק באותן הדברים האסורים כדי לבטל מעשי מכשופי המכשפים... והוא הטעם שאמרו בשילהי פרק קמא דסנהדרין שאין מושיבין בסנהדרין אלא בעלי חכמה ובעלי כשפים כדי שיבינו במעשה המכשפים ויבטלום ולא יוכלו לעכב על ידם או לשבש את דעתם מכשף מן המכשפים. והוא אומר לא תלמד לעשות, ובא בפירושו אבל אתה למד להבין ולהורות. **רוצה בו להבין מעשיהם ולהורות במה ינצל הנכשל בהם.** והוא שאמר ר' אליעזר בשילהי פרק ארבע מיתות כמאשים מי שאינו לומד מהם על הכונה הזו⁷⁴ ואמר יש לי ג' מאות הלכות בנטיעת קשואין... והקשו והיאך עביד הכי והא עושה מעשה חייב? והיתה התשובה לא תלמד לעשות, לעשות אין אתה למד אבל אתה למד להבין ולהורות. (שו"ת הרשב"א חלק א סימן תיג).

7. גדרי ההיתר 'להבין ולהורות' באיסורים הנוספים

כשהגמרא הביאה את הדרשה המתירה 'להבין ולהורות' ביחס לאיסור 'עשיית כישוף ועשיית צורות לבנה והגיית השם באותיותיו', ברור כי אין המכוון להשוות את ההגדרה של 'להבין ולהורות' הנאמר בלימוד הכישוף לשאר האיסורים. ההשוואה נעשית במובן הרחב של המושג 'להתלמד' וכל איסור ואיסור יש לדון לגופו מה הותר ומה בכלל האיסור.

לכן אפשר שלגבי עשיית דמות צורות לבנה, היתרו בשביל 'להבין ולהורות' בקידוש החודש⁷⁵, ובעשיית כישוף לא יתירו לצורך קידוש החודש או לכל מצוה אחרת. כמו כן לדעת רב האי גאון שלא הותר לימוד הכישוף אלא כדי לדון את המכשף, אין זה מחייב שהגבלה זו חלה גם להגיית השם באותיותיו ויתכן שר' חנניא בן תרדיון לא לשם פסיקת הלכה כלל היה מתלמד בהגיית ה' באותיותיו. וכן באיסור של אל תפנו אל האלילים ולא תתורו אחרי לבבכם שהזכרנו לעיל, יש לדון לגופם מה הם גדרי ההיתר. ואולי היא כוללת כל מה שידיעתו חשובה לשם הבנת התורה ועבודת ה'.

ונמצאנו למדים דרך אגב, שאף שהדרשה במקורה נאמרה בעניין אחד, הרי כשהדרשה עוברת לעניין אחר, היא מתפרשת על פי אופיו של הנושא החדש.

74. הרשב"א בא לפרש שעל אף שאין כאן מטרה תורנית בדיעת הכישוף, בכל זאת האשים את תלמידיו שלא עסקו בהלכות כישוף כדי לדעת איך להנצל מהם.

75. מדברי המאירי ר"ה כד, ב; ע"ז מד, ב משמע שלהתלמד הוא היתר כללי ולא דווקא לצורך קידוש החודש.